

KARABAĞ SORUNU: TARİHİ GERÇEKLER, JEOPOLİTİK ÇIKARLAR VE ÇÖZÜM SÜRECİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Elnur PAŞA

Karabakh Conflict: Historical Truths, Geopolitical Interests and
Solution Process

Yazar(lar) | Author(s)
Elnur PAŞA¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 03/02/2021
Makale Kabul Tarihi : 22/02/2021

Anahtar Kelimeler:

Ermenistan, Ermeni
Bölücülüğü, İşgal, Karabağ
Sorunu, Azerbaycan

ÖZ

Silahlı çatışmaların modern siyaset ve jeopolitik bilimleri için önemi göz önüne alındığında, Dağlık Karabağ sorununun da bir araştırma konusu olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bakımdan, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu ve bu konu kapsamındaki tarihi gerçekler, jeopolitik çıkarlar ve çözüm süreci makalenin araştırma konusudur. Bu doğrultuda çalışmada, Dağlık Karabağ sorununun tarihsel kökenleri, sorunun başlamasında Ermenilerin rolü ve gerçek niyetleri, Rusya'nın Dağlık Karabağ problemi karşısındaki tutumu, Ermenileri koruması ve Rus devletinin kendi jeopolitik çıkarlarını düşünerek çatışma durumunu desteklemesi incelenmektedir. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan dış politikasında önemli bir öncelik olması durumu da makalenin temel konusunu oluşturmaktadır.

Sorunun tarihsel kökenlerine bakıldığında, çatışmanın temellerinin 1813 ve 1828 yıllarında imzalanan antlaşmalar çerçevesinde Çarlık Rusya'nın çabalarıyla Ermenilerin Azerbaycan topraklarına bilinçli olarak yerleştirilmesi ve ilerleyen süreçte bu bölgede Ermenistan devletinin yaratılmasıyla atıldığını görebiliriz. Bir sonraki aşamada ise Ermenilerin Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddialarında bulunmaları, işgal politikaları uygulamaları ve Azerbaycanlıları yaşadığı topraklardan tehcir etmeleri bu problemin genişlemesine sebep olmuştur. 1988 tarihinden itibaren iki ülke arasında yaşanan silahlı çatışmalar ve savaşlar sonucunda Ermenistan, Dağlık Karabağ ve çevresini işgal ederek yerel halkı bölgeden çıkmaya zorlamış, böylelikle ayrılıkçılık ve etnik temizlik politikası yoluna girmiştir. Ermenilerin yürüttükleri bu saldırgan politika ve Azerbaycanlılara yönelik soykırım faaliyetleri çalışmada incelenmektedir. Makalede Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasındaki yeri ve rolü, bu konuda uluslararası örgütler nezdinde yapılan çalışmalar, bölgesel güç merkezlerinin pozisyonları ve uluslararası hukuka ikili yaklaşım, diğer dikkate değer bir konu olarak araştırılmıştır. Özellikle Rusya'nın Ermenistan'ı çeşitli şekillerde destekleyerek onu silahlandırması ve bu yolla statükoyu koruyarak çatışmanın devamı için koşullar yaratması yansıtılmaktadır. Sorunun 2020'deki çözümünü sağlayan jeopolitik koşullar, Ermenistan yönetiminin askeri-politik faaliyetleri, kazanılan fırsatlar analiz edilmektedir. Bilimsel çalışmanın metodolojisi, tarihsel tanımlama, sistem, karşılaştırma, analiz ve sentez yöntemlerini içerir. Çözüme ulaşılmış konuların ayrıntılı şekilde değerlendirilmesini

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/5207-6159-2094-0756>, e-posta: elnurpasa@yahoo.com

sağlayacak kapsamlı araştırmaların ve analizlerin yapılması, elde edilen olumlu bilimsel sonuçların siyaset bilimi, jeopolitik ve uluslararası ilişkiler alanındaki çeşitli seminerlerde kullanılabileceğini göstermektedir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 03/02/2021
Accepted Date : 22/02/2021

Keywords:

Armenia, Armenian
Separatism, Occupation,
Karabakh Conflict,
Azerbaijan

ABSTRACT

Given the relevance of armed conflicts to modern political science and geopolitical science, it is important to study the Nagorno-Karabakh conflict as an object of study. From this point of view, the main purpose of the article is the Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh conflict: historical realities, geopolitical interests and the settlement process. An important task for the implementation of the goal is to consider the historical roots of the Nagorno-Karabakh conflict, the role and true intentions of the Armenians in the conflict, Russia's position, protection of the Armenians and the use of the conflict to ensure geopolitical interests. The issue of making the Nagorno-Karabakh problem an important priority in Azerbaijan's foreign policy is also the subject of the article.

First of all, if we look at the historical roots of the conflict, we can see that its foundation was laid under the treaties of 1813-1828 at the initiative of Tsarist Russia with the purposeful resettlement of Armenians to Azerbaijani lands and the establishment of the Armenian state in this area. At a later stage, the Armenians' claim to Azerbaijani lands, their policy of occupation and their deportation from the territories inhabited by Azerbaijanis led to the escalation of this conflict. As a result of armed conflicts and war between the two countries since 1988, Armenia has pursued a policy of separatism and ethnic cleansing by occupying Nagorno-Karabakh and surrounding areas and expelling the local population. This and the facts of Armenia's military aggression against Azerbaijan, separatism, genocide against Azerbaijanis are reflected. Undoubtedly, the article examines the place and role of the Nagorno-Karabakh problem in the foreign policy of the Republic of Azerbaijan, the work carried out in international organizations on this issue, the positions of regional power centers, and the dual approach to international law. In particular, it is reflected that Armenia supports Russia in various ways, arming it, maintaining the status quo and creating conditions for the continuation of the conflict. The geopolitical conditions that created the solution to the conflict in 2020, the activities of the military-political government of Armenia, the opportunities gained are analyzed. The methodology of scientific work includes methods of historical description, system, comparison, analysis and synthesis. Extensive research and analysis of the detailed study of the reflected issues suggests that the positive scientific results obtained can be used in various seminars in the field of political science, geopolitics and international relations.

1. Giriş

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun içeriği, tarihsel kökenleri ve çözüm süreci, uluslararası güçlerin jeopolitik yaklaşımları, çatışan çıkarlarla birlikte diğer meselelerin öğrenilmesi ve araştırılması, Azerbaycan'da modern tarih yazımı ve siyaset biliminin karşı karşıya olduğu en önemli konulardan biridir. Kafkasya'nın jeostratejik önemi dikkate alındığında, bölgedeki önemli sorunlardan biri

olan Dağlık Karabağ sorununun bir anlamda dünyanın gündeminde olduğu söylenebilir. Derin tarihsel kökleri olan Dağlık Karabağ ihtilafının mevcut çatışma durumu 30 yılı aşkın bir süreyi kapsamaktadır. Konunun karmaşıklığı dikkate alındığında, onun bir araştırma konusu olarak incelenmesinin ne kadar büyük önem arz ettiği görülmektedir.

200 yıl önce imzalanan Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları kapsamında (Şükürov, 2006: 7). Kafkasya bölgesine yerleştirilen Ermeniler, belli bir süre sonra yerli Azerbaycanlılara karşı saldırgan bir politika izlemeye ve bölücü faaliyete başladılar. Özellikle Rusların koruması altındaki Ermeniler, Azerbaycan'ın batı bölgesine yönelik asılsız toprak iddialarında bulundular. 1920'de Zengezur'u kontrolleri altına alan Ermeniler, bu toprakların gerçek sahiplerini evlerinden, yurtlarından çıkararak Rusların himayesi sayesinde bölgeyi Ermenistan'a kattıkları gibi, 1921'de Dağlık Karabağ'ı da Ermenistan'a ilhak etme planları yaptılar. Ancak bu plan başarısızlıkla sonuçlanınca 1923'de çeşitli siyasi oyunlarla bu bölgeye özerklik verilmesini sağlayabildiler. Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Başkanlığı'nın 1 Temmuz 1923'deki S. Kirov, L. Mirzoyan, A. Garayev, G. Musabeyov ve R. Akhundov'un katılımıyla gerçekleşen toplantısında, Karabağ meselesi masaya yatırıldı ve konu hakkında kapsamlı kararlar alındı (Əliyev, 1989: 97). Bu durum Dağlık Karabağ'daki sosyal ilişkileri daha da gerginleştirdi. Böylelikle Dağlık Karabağ bölgesi, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ın ayrılıkçı politikalarından kaynaklanan çatışma alanı haline geldi.

Sovyet döneminde birlikte yaşamalarına rağmen merkez yönetimin kendilerine olan sadık tutumundan faydalanan Ermeniler, etnik Azerbaycanlılara karşı sürekli olarak ayrılıkçı faaliyetler gerçekleştirmekteydiler. 1948-1953 yılları arası SSCB yönetiminin doğrudan ve açık bir şekilde Ermenileri destekleyen ve onların çıkarlarına hizmet eden kararları da Azerbaycanlıları tarihi topraklarından göç etmek zorunda bırakmıştır.

SSCB'nin çöküşüyle birlikte Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünün Azerbaycan Parlamentosu tarafından kaldırılması, bölgedeki Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerine engel olamadı. Bilakis onlar bölgedeki işgal faaliyetlerini daha da genişleterek Azerbaycan'a karşı askeri saldırı ve provokasyonlar gerçekleştirmeye başladılar. Akabinde Ermenistan ordusu, Rus ordusunun da desteğiyle Azerbaycan topraklarını işgal etmeye ve sivillere zulüm uygulamaya başladı.

Bu süreçte Ermeniler, özellikle 20. yüzyılın en korkunç trajedisi olan Hocalı soykırımını gerçekleştirmek suretiyle Azerbaycanlıları yeniden soykırıma maruz bıraktılar. Ermenistan Cumhuriyeti, saldırgan destek sağlayan ülkelerin de yardımıyla yürüttüğü savaş sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %20'sini işgal etti. Askeri operasyonlar sırasında sivil halk topluca katledildi, işgal edilen topraklarda etnik temizlik yapıldı ve kasıtlı yıkımlar gerçekleştirildi. 1992 yılında, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının barışçıl çözümüne ilişkin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Minsk Konferansı'nın toplanmasına karar verildi. ABD, Rusya ve Fransa 1 Ocak 1997 tarihinden itibaren AGİT Minsk Grubu'na eş başkanlık etmektedirler. Ancak çatışmanın barışçıl yollarla çözümüne yönelik süreçte hiçbir sonuç elde edilememiştir. Minsk Grubu'nun önerileri birçok durumda Azerbaycan'ın çıkarlarıyla ters düştüğü için reddedilmiştir. Son dönemlerde bu organizasyonun herhangi bir faaliyette bulunmaması ise Azerbaycan tarafının örgüte olan güvenini tamamen sıfıra indirmiş ve meselenin barışçıl yollarla çözümünün imkânsızlığını ortaya koymuştur.

Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Ermeni kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesiyle ilgili dört karar almıştır. Ancak çatışmaların çözümünde belli oranda deneyime sahip olan Birleşmiş Milletler (BM), Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik yürüttüğü işgalci politikayı sona erdirmek ve bölgede gerçek ve kalıcı barışı sağlamak için yeterli imkâna sahip olmasına rağmen, aldığı kararların uygulanmamasına kayıtsız kalmıştır. BM, sorunun daha çok AGİT Minsk Grubu çerçevesinde barışçıl yollarla çözümünü tavsiye etmekle misyonunu tamamlamış saymıştır. Azerbaycan topraklarının saldırıya uğramasıyla ilgili BM kararlarının uygulanmaması, devletler nezdinde evrensel bir uluslararası örgüt olarak BM'nin itibarını ve ona olan güveni azaltmıştır. Böylesi bir ortamda, Azerbaycan toplumunun da işgal altındaki toprakların askeri yollarla kurtarılmasına yönelik talepleri genişlemekteydi.

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan'ın provokasyonuna ve askeri saldırısına Azerbaycan ordusunun geniş çaplı karşı saldırı ile yanıt vermesi, iki ülke arasındaki savaşı yeniden canlandırmış oldu. Bu süreçte birçok uluslararası gücün Ermenistan'a olan desteği, onun işgalci ve terörist bir devlet olarak saldırgan ve ayrılıkçı faaliyetlerini genişletmesi için fırsatlar doğurdu. Ermenistan savaş süresince uluslararası hukuk ilkelerini büyük ölçüde ihlal ederek, terörist doğasından, işgalci niyetlerinden vazgeçmediğini ve uluslararası insancıl hukuk ilkelerine uymadığını açıkça ortaya koydu. Ayrıca hamilerinin yardımıyla, sivil uçaklarla yasadışı bir şekilde silah taşınması yoluyla silahlanma faaliyetlerini hayata geçirdi. Bu, insanlığa ve dünyaya karşı terörist faaliyetler içinde bulunan Ermeni faşizminin yeni ve açık bir örneğiydi.

Ancak Türkiye'nin jeopolitik avantajı, Azerbaycan'a siyasi desteği ve bununla birlikte Rusya'nın bu süreçteki tarafsızlığı, olaylara müdahale etmemesi, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakların işgalden kurtarılmasına olanak yarattı. Ayrıca Ermenistan'a destek olmaya çalışan Ermeni yanlısı güçler, sonraki süreçte tutumlarını değiştirmek zorunda kaldı. 44 gün süren şiddetli çatışma, 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin ortak bir bildiri (<https://president.az/articles/45923>) imzalamasıyla sona erdi.

Makalede yer verilen konuların geniş kapsamlı, tarihsel ve sistematik olarak incelenmesi ve siyasi analizlerin yapılması, sorunun daha eksiksiz ve ayrıntılı bir şekilde öğrenilmesine yönelik geniş imkânlar yaratmaktadır. Problemin tam da bu şekilde ele alınması, bu çalışmanın gelecekteki araştırmacıları için yararlı bir kaynak olacağı konusunda umut vermektedir.

2. Sorunun Tarihsel Kökenleri ve Özellikleri

Ermeniler, Hıristiyanlıklarından yararlanarak 17. yüzyıldan beri “Büyük Ermenistan” hayalini “gerçekleştirmeyi” düşünmektedirler (Kerimova, 1995). Kuşkusuz bu fikir, ilk olarak Hıristiyanlık misyonunu Doğu yönünde genişletmek isteyen Papa'nın istekleri ve ardından Kafkasya'daki jeopolitik çıkarlarını güçlendirmeye çalışan Rusya'nın planları ile paralellik göstermekteydi (Karabağ, 2002). Bu hedefe ulaşmak açısından, Hıristiyan-Ermeni kartının kullanılması en uygun ve etkili yöntem olarak kabul edilebilirdi (Mustafazadə, 1998: 75-80).

Rusya'nın I. Petro'yla başlayan Kafkasya politikası, bu bölgede güçlenmek, bununla birlikte jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları sağlamak düşüncesi 19. yüzyılda daha geniş bir şekilde devam etmiştir. Kuşkusuz bu politika aynı zamanda etnik ilişkileri düzenlemeyi de hedefliyordu. Bu doğrultuda, Güney Kafkasya'da esas olarak Azerbaycanlıların yaşadığı bölgelere başka yerlerden getirilen Ermenileri yerleştirerek, Ermeniler lehine bir demografik değişim politikası uygulanmıştır. Belli bir politika doğrultusunda bölgeye yerleştirilen Ermeni ailelerin sayısının artırılması, 20. yüzyılın başlarından itibaren Azerbaycan'a karşı toprak taleplerine ve saldırgan politikaların uygulanmasına yol açmıştır (Hüseynov ve Məmmədov, 2019: 22-24). Rusya'nın Kafkasya'daki jeopolitik çıkarlarının gerçekleşmesi için ideolojik bir temel oluşturan I. Petro'nun nezdinde Rusya tarafından tanınan ve desteklenen “Karabağ Ermenilerinin Kararlı Kurtuluş Hareketi” kilit bir rol oynamıştır (Mustafa, 1993).

Dağlık Karabağ sorununun jeopolitik kökenlerinden bahsederken, Ermeni ideologlarının 19. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali sırasında çarlığın sömürge politikasını uygulamak için hazırladıkları planların bu süreçlere hizmet ettiğini ve yönünü belirlediğini belirtmek gerekir (İsmayılov, 2001: 80-86; Армяно-русские отношения, 1978; Ротштейн, 1910).

Tarihsel kayıtlara ve güncel gözlemlere atıfta bulunmanın, aşırı milliyetçiliğin milli bir çatışma yaratması açısından, Ermeni ideolojisinin propagandası için önemli bir silah olduğu söylenebilir. Ermeniler için düşünülmüş bir stratejinin uygulanması için üç yön belirlendi: tarihi bir “temel” oluşturmak, dünya toplumunu inandırmak, işgal etmek ve işgali meşrulaştırmak (Алиев, 2003).

Rusya imparatorluğu bütün Kafkasya'yı işgal ettikten sonra bu topraklarda iskân politikası gerçekleştirmiş, bu politika sonucunda buraya yerleştirilen esas halk Ermeniler olmuştur. İskân politikasında Ermenilerin çoğunluğu oluşturmalarının nedeni ise Rusların onları doğu Hristiyanları olarak kendi emperyalist stratejilerine yakın görmeleri ve Ermenilerin Müslüman halklarla beraber yaşama tecrübeleriydi (Memmedli, 2017). Çarlık Rusya'sı Kafkasya politikasında Ermeni faktörünü, Müslüman Türkiye ve İran sınırında bir Hristiyan bariyeri oluşturmak ve Kafkasya'da konumunu güçlendirerek sıcak denizlere ulaşmak için kullanmıştır (Paşayev, 2004). Bu doğrultuda atılan adımlardan biri, 10 Nisan 1840 reformuyla Çarlık Rusya'nın Karabağ bölgesini merkezi Şamahı olan Hazar vilayetine bağlaması olmuştur (Шопен, 1852). Karabağ bölgesinin idari ve bölgesel açıdan bölünmesi süreci ilerleyen yıllarda da devam ettirilmiştir (Mahmudov, 2005).

Ermeni milliyetçileri 19. yüzyılın sonlarında Güney Kafkasya'da, özellikle de Azerbaycan'da kendilerini güçlendirmek için çeşitli parti ve örgütler kurarak geniş çaplı faaliyetlere başlamıştır. Bu dönemde Armenakan, Hınçak ve Taşnaksutyun partileri terör eylemleri ve askeri operasyonlar yoluyla etnik temizlik gerçekleştirmiştir. Bu partiler, ilk olarak İran ve Türkiye'den Güney Kafkasya'ya göç ettirilen Ermenilerin bu bölgeye kalıcı olarak yerleştirilmesi planının uygulanmasına yönelik koşulları oluşturmuştur (Məmmədova, 2009: 31).

Rus devletinin jeopolitik çıkarlarına hizmet eden mevcut süreç, Ermeniler için daha çok istenen bir durumdur. Çünkü Ermenilerin Karabağ'da güçlenmesi için izlenen etnik temizleme politikasının 20. yüzyılın başlarında genişletilerek devam ettirilmesi bu uygulamaların ardındaki gerçek niyeti göstermektedir. 1905-1906 yıllarında silahlı Ermeni çeteleri Bakü, Gence, Karabağ, Erivan, Nahçıvan, Ordubad, Şerur-Dereleyez, Karabağ ve diğer bölgelerdeki sivil Azerbaycanlı nüfusa saldırarak yüzlerce köy ve yerleşimi yerle bir etmiştir (Ordubadi, 2012).

Ancak 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması durumu belli bir ölçüde değiştirdi. Azerbaycan hükümeti elbette Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin ihlaline ve komşu ülkelerin içişlerine karışmasına izin veremezdi. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduğu ilk günden itibaren bölgesel sorunların çözümü ile ilgili konuların bölgesel düzeyde değil uluslararası düzeyde çözülmesinden yana olduğunu açıkladı. Özellikle Dağlık Karabağ'daki etnik çatışmanın uluslararası düzeyde çözümü, Azerbaycan hükümetinin karşı karşıya olduğu en önemli konulardan biriydi. 1918-1920 yılları arası dönemde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin dış politikasının temel amacı, Azerbaycan'ın bağımsızlığının uluslararası arenada tanınmasını sağlamaktı. Çünkü Azerbaycan'ın egemenliğinin komşu devletler tarafından tanınması, bağımsızlığın güvence altına alınması açısından yeterli görülmezdi (Nəsibzadə, 218: 203-204).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin endişeleri temelsiz değildi. Zira Taşnak Ermeni hükümetinin kurulması ve onun propagandası ve baskısı neticesinde Dağlık Karabağ'daki Ermeniler, Azerbaycan'ın egemenliği altına girmeyi reddettiler. Bu sürecin devamında, 1918 yılının Temmuz ayında gerçekleştirilen Birinci Dağlık Karabağ Ermenileri Kongresi bölgenin bağımsızlığını ilan etti. Buna ek olarak Ermenistan yönetimi de işgal planlarını gerçekleştirmek için bölgeye silahlı kuvvetler gönderdi (Qasimov, 1996). Sonuçta 1918 yılında Andranik'in silahlı çeteleri Karabağ'a girdi (Məmmədov, 2005: 184).

Görüldüğü üzere Ermenilerin meseleyi askeri yöntemlerle çözmeye çalışmaları ve saldırı planları ortaya koymaları boşuna değildi. Bu durum, büyük ölçüde Rus hükümetinin onlara desteği ve tanıdığı ayrıcalıklardan kaynaklanıyordu. I. Dünya Savaşından çekilen Rus askerleri cepheyi terk ederken ellerinde bulunan bütün mühimmat ve silahları Ermenilere ve Gürcülere bırakmış, kısa bir süre içerisinde silahlı Ermenilerin sayısı 150.000'i geçmiştir. Doğu Anadolu'daki bu Ermeni çeteleri daha sonra Azerbaycan topraklarının işgalinde de önemli rol oynamışlardır (Memmedli; Memmedli, 356).

Ancak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilkeli tutumu ve uluslararası işbirliğini sağlama çabası, uzun görüşme ve müzakereler sonrasında İngilizleri Ermenilerden kayıtsız şartsız Müttelik Komutanlığın kararlarına uymaya ve Karabağ'da Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin egemenliğini tanımayı talep etmeye zorladı.

Buna karşılık çaresiz durumda kalan Ermenistan yönetimi, Karabağ sorununu güç kullanarak kendi lehine çözemediği için barış görüşmelerini kabul etmek zorunda kaldı. Bu onlar için zorunluluktan kaynaklanan bir durum olduğu kadar, bölgedeki büyük güçlerin temsilcilerinin önünde bir "barışçılık" görüntüsü oluşturma "isteklerini" gösterme fırsatı anlamına gelmekteydi.

Böylelikle 1919 yılının Ağustos ayında Karabağ Ermenileri olağanüstü bir kongre toplayarak Azerbaycan yönetiminin egemenliğini tanıdıklarına dair karar aldılar. VII. Kongredeki özel temsilciler ile Ermeni kilisesi temsilcileri Karabağ Genel Valisi Hosrov Sultanov'un kabulüne gelerek Karabağ'ın dağlık kesimindeki Ermeni nüfusunun onun yönetimini tanımak istediklerini dile getirdiler. Heyet bunun ardından 28 Ağustos 1919 tarihinde Bakü'ye gelerek Başbakan Nesib Bey Yusifbeyli ile görüşmüş ve Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümünden dolayı Karabağ'daki Ermeni nüfusu adına kendisine teşekkür etmiştir (Азербайджанская Республика, 1998: 288).

Ermenilerin dönemin şartlarına göre geliştirdikleri pragmatik tutumlarının, yaşadıkları bölgelerde güçlenmelerine ve genişlemelerine izin verdiği sonucuna varılabilir. Diğer bir deyişle, dönemin şartları altında karşı çıkamayacaklarını düşünerek

güçlü Azerbaycan hükümetine itaat etmek zorunda kalmışlardır. Ancak her zaman oluşabilecek fırsatı değerlendirmek için bir fırsat aramışlardır.

Bu tür fırsatların Ruslar tarafından kendilerine belirli aralıklarla verildiği söylenebilir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasını hazmedemeyen Rusya Bolşevikleri, ona karşı olan tutumlarını gizlemediler. Bu niyetlerini de dolaylı da olsa ayrılıkçı Ermenileri kullanarak gerçekleştirmeyi tercih ettiler. Ermeniler Güney Kafkasya'ya, özellikle de Azerbaycan'a yönelik politikalarında Ruslara mümkün olan her türlü yardımı göstermeye hazırdılar. Azerbaycan'ın bağımsızlığına karşı çıkan Bolşevikler de, Azerbaycan halkını yok etmeyi amaçlayan Andranik, Şaumyan ve diğer Taşnak liderleri savunmaktaydılar. 26 Temmuz 1918'de Moskova gazetelerinden biri bu durumu şu sözlerle ifade ediyordu: "*Ermeni halkının lideri Andranik'in Sovyetlere yönelik eğilimi, Sovyet hükümetinin en büyük zaferidir*" (Məmmədli, 2005: 322).

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına Sovyet yönetimi tarafından son verilmesi ve SSCB'nin kurulmasından sonra da, her iki ülke aynı birliğin üyeleri olmasına rağmen Ermenilerin Azerbaycan toprakları üzerindeki hak iddiaları devam etmiştir. Tarihi Azerbaycan toprakları olan Erivan, Zengezur ve Göyçe'nin Ermenistan'a devredilmesine rağmen, onlar Dağlık Karabağ'a yönelik iddialarından vazgeçemediler. Sovyet Rusya'nın yardımıyla Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin oluşturulması da, bu bölgenin gelecekte Ermenilere verilebileceği düşünülmüş bir adımdı. Aynı zamanda Rusya'nın emperyalist politikasına da hizmet etmekteydi. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduğunda devletin yüzölçümü 114 bin km² olduğu halde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) kurulduğunda bu rakam 86,6 bin km²'ye düşmüştü. Görüldüğü üzere, bu topraklar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde Moskova tarafından küçük parçalar halinde Ermenistan'a verilmiştir (Məmmədova, 2009: 50).

Şovenizmin, milliyetçiliğin ve etnik çatışmanın sürdürülmesi, Sovyet iktidarının siyasi ve idari yönetim biçiminin bir göstergesiydi. İktidarın ağırlıklı olarak Ruslardan oluşması Rus emperyalist ideolojisinden kaynaklanmaktaydı. Gönüllülük esasına dayanmadan oluşturulmuş bir birlik içerisinde bu birliği oluşturan halkları bu tarz ilkelerle yönetmek Sovyet ideologları için daha makbul kabul edilmekteydi. Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a verilmesi yoluyla Ermenistan topraklarının genişletilmesi, Moskova'nın bu konudaki ayrılıkçı siyasi niyetini göstermekteydi. Ayrıca, Azerbaycanlıların Ermenistan topraklarından sınır dışı edilmesine rıza gösterilmesi ve Ermenilere karşı sadık tutumu, Sovyet hükümetinin Ermeni ayrılıkçılığına verdiği desteğin bir göstergesiydi. Hukuki açıdan SSCB Bakanlar Kurulu'nun 23 Aralık 1947 tarih ve 4083 sayılı "*Azerbaycanlıların Ermeni SSC'den Azerbaycan SSC'nin Kura-Aras*

ovasına yeniden yerleştirilmesi”ne yönelik kararı da, yukarıda bahsedilen konuların kanıtı niteliğindedir (Paşayev, 1995; Paşayev, 2001: 45-53).

Ermeni milliyetçilerinin Sovyet yönetimi ve Komünist Parti içinde önemli konumlarda bulunmaları, Dağlık Karabağ bölgesine yönelik toprak taleplerini gerçekleştirmek için her fırsatı kullanmalarına olanak yaratmaktaydı. 1988’in başlarında Ermeni ayrılıkçılar bölgede yeniden faaliyetlerini artırdılar. Ermenilerin bu ayrılıkçı eylemlerinin arkasında, yapay bir çatışma yaratmak suretiyle Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan ayırarak Ermenistan’a bağlanmasını sağlama amacı vardı (Pзаев, 1997). Ermenistan’da kurulan “Karabağ” ve Dağlık Karabağ’daki “Krunğ” komiteleri 1988 başlarında mitingler ve grevler başlattı (Исмайылов, 1996). “Miatsum” çağrısıyla başlayan bu ilk hareketi bir süre sonra Ermeniler tarafından hem Azerbaycan hem de SSCB hükümetine yönelik Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a ilhak talebinin gerçekleştirilmesi için baskılar takip etti. Ermeni liderlerin açıkça dile getirdikleri “anti-Sovyet çağrılar” engellenememekle birlikte giderek daha düzenli şekilde dillendirilmeye başladı. SSCB Yüksek Sovyet’inin 12 Ocak 1989 tarihinde Dağlık Karabağ’ın ekonomik ve sosyal kalkınmasına ilişkin kararı, aslında bölgenin Azerbaycan’dan ayrılmasının temellerini atmaktaydı (Sultanov, 1991). Bu karara dayalı olarak Ermeni SSC Yüksek Sovyet’inin 1 Aralık 1989 tarihli “Ermeni SSC ve Dağlık Karabağ’ın Birleştirilmesi Üzerine” kararı, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı toprak taleplerinin yanı sıra Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü ve egemenliğine karşı saldırılarının başlangıcı sayılabilir. Aslında bu adımlar, aynı zamanda Sovyet yönetiminin ayrılıkçı ve işgalci Ermeni güçleri için uygun koşullar oluşturmasıyla da açıklanabilir.

Sorunun derinleşmesinin, Ermenistan’da ve yurtdışında faaliyet gösteren örgütler ile Azerbaycan’da istikrarın bozulmasını isteyen bazı büyük güçlerin kasıtlı politikalarından kaynaklandığı sonucuna varılabilir. Kurnazca bir politik tavırla hareket eden Ermeniler ve Ermeni yanlısı güçler, bölgedeki olayları uluslararası topluma gerçeklerden uzak, farklı isimler altında sunmaya çalışmaktaydı. Bu yöntemle, yani Güney Kafkasya’daki karmaşıklık düzeyi yüksek siyasi durumu bölgede belirli etnik çatışmalar temelinde gerçekleşen olaylarla eşitlemeye/aynılaştırmaya çalışmakla dünya kamuoyunun dikkatini olayların gerçek içeriğinden farklı noktalara çekmekteydiler.

3. Aktif Çatışma Aşaması: Askeri Saldırı, Soykırım ve İşgal

Silahlı çatışma durumu, Azerbaycan Hava Yolları’na ait AN-2 uçağının 29 Ekim 1991’de Askeran bölgesinde düşürülmesi ve uçaktaki üç kişinin hayatını kaybetmesiyle başladı. Bunun ardından aynı yılın 20 Kasım günü Hocavend bölgesinin Garakend köyü yakınlarında Ermeni ayrılıkçılar tarafından bir Azerbaycan askeri helikopteri düşürüldü. Helikopterde olan Azerbaycan Cumhuriyeti yetkilileri; Cumhurbaşkanı yardımcısı T.

İsmayilov, Cumhuriyet Başsavcısı İ. Gayıbov, Cumhurbaşkanı danışmanı M. Asadov, Başbakan Yardımcısı Z. Hacıyev, SSCB milletvekilleri V. Cafarov ve V. Mammadov, Cumhurbaşkanlığı şube müdürü O. Mirzayev'in de aralarında olduğu 22 kişi hayatını kaybetti. Bu gizemli olayla ilgili soruşturmanın tamamlanmaması ise ciddi şüpheler uyandırdı.

Daha sonra 28 Aralık 1991 tarihinde Ermeni haydutlarının Kerkicahan köyüne düzenlediği saldırıda Moskova'nın Mayak radyosunun özel muhabiri Leonid Lazarevich öldürüldü. Bunun ardından sürecin tırmanması yeni olaylara yol açtı. Ağdam'dan Şuşa'ya giden Azerbaycan Cumhuriyeti Sivil Havacılığına ait bir helikopter 28 Ocak 1992'de Ermeni militanlar tarafından düşürüldü ve helikopterdeki toplam 40 yolcu ve mürettebat hayatını kaybetti. Ayrıca Ermeni haydutlarının saldırıları sonucunda 12 Şubat 1992'de Malıbeyli ve Kuşçular köylerinin nüfusu ağır kayıplarla köylerini terk etmek zorunda bırakıldı.

Rus birliklerinin desteğini kullanarak faaliyetlerini daha da genişleten Ermeni ayrılıkçıları ve silahlı haydutları, zırhlı araçlar kullanarak 17 Şubat 1992 tarihinde Hocavend bölgesindeki Garadağlı köyünü işgal ettiler (Rüstəmov, 1994).

Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı işledikleri en korkunç suç, terör ve soykırım şüphesiz Hocalı'da gerçekleşti. Bu, döneminin öncesi ve sonrasında insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir insanlık trajedisi, soykırımdır. 1992 yılı Şubatının 25'ini 26'sına bağlayan gece Ermenistan askeri birlikleri, Rusya'ya ait 366. Muhafız Motorize Alayı'nın da doğrudan katılımıyla, en modern silahlarla nüfusu tamamen Azerbaycanlılardan oluşan Hocalı şehrine saldırdı (Кадымбеков, 1992). Silahsız siviller korkunç bir soykırıma maruz bırakıldı. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, hastalar hayal edilemeyecek bir vahşetle öldürüldü. Şehir ağır silahlarla darmadağın edildi. Soykırım neticesinde 106 kadın, 83 çocuk, 70 yaşlı olmak üzere toplam 613 sivil vahşice öldürüldü. 1000 sivil yaralandı, 76'sı reşit olmayan çocuklar olmak üzere 487 kişi sakat bırakıldı, 1275 kişi esir alınırken 150 kişi ise kayboldu (Fenomen, 2003: 199; Məmmədova, 2003; Tariximizin faciəli səhifəsi, 2000). Hocalı soykırımı aslında Ermeni faşizminin iç yüzünü ortaya çıkardı (Kəngərli, 1992). İnsanlık dışı eylemlerle tutsaklara ve cesetlere hakaretler edildi. Başları ve diğer vücut parçaları kesildi, kafa derileri soyuldu, çocukların gözleri çıkarıldı, hamile kadınların karınları yırtıldı. Ermeni silahlı kuvvetleri, tüm uluslararası normların aksine, tutuklulara insanlık dışı muamelelerde bulundu. 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin tüm maddelerini ve protokollerini ihlal ederek sivillerin bölgeden çıkışını engellediler ve onlara işkence ettiler (Xocalı soykırımı bəşəriyyət, 1996). İşlenen bu askeri ve politik suçlar sırasında 8 aile tamamen yok edildi, 25 çocuk her iki ebeveynini de kaybetti, 130 çocuk bir ebeveynini kaybetti, 56 kişi insanlık dışı ve vahşice bir tutumla diri diri yakılarak öldürüldü (Əziz, 2008).

Genel olarak bakıldığında, Ermenistan'ın asılsız toprak iddiaları ve ardından gelen savaş sonucunda Dağlık Karabağ ve yedi komşu şehir olmak üzere Azerbaycan topraklarının %20'si işgal edildi, 30.000'den fazla insan öldürüldü, bir milyona kadar Azerbaycanlı yurdundan edildi, 4.000'den fazla kişi ise esir alındı veya kayboldu. Savaşın Azerbaycan ekonomisi üzerinde oluşturduğu ağır hasar da inanması güç rakamlarla ölçülmektedir. Buna göre; 900 yaşam alanı, aynı zamanda 10 şehir merkezi, 4366 sosyal tesis, 1145 anaokulu ve kreş, 1831 sinema, 982 kütüphane, 862 kültür ve sanat merkezi, 693 ortaokul, 652 hastane ve tıp merkezi, 13 müze Ermeniler tarafından tahrip edildi, yakıldı ve bazıları tamamen yıkıldı. İşgal edilen bölgelerdeki Azerbaycanlılara ait tarihi anıtlar, kültür merkezleri, manevi öneme sahip yerler tahrip edildi ve doğal kaynaklar talan edildi. Toplamda Azerbaycan'ın onlarca milyar dolarlık zarar görmesine yol açan barbarlık ve faşizm eylemleri gerçekleştirildi.

Dikkat çeken önemli noktalardan biri de, Azerbaycan'a karşı silahlı çatışmalara Ermeni silahlı kuvvetlerinin yanı sıra dünyanın çeşitli ülkelerinin vatandaşları olan etnik Ermenilerden oluşan silahlı paralı askerlerin ve uluslararası Ermeni terör örgütlerinin katılması olmuştur. Zira Ermenistan'ın bölücü faaliyetleri sonucunda oluşan "gri bölgeler" uyuşturucu kaçakçılığı, insan ticareti, kara para aklama ve benzeri amaçlarla kullanılmış ve buradan elde edilen gelirler terörizmi finanse etmek için kullanılmıştır. Teröristlerin savaşta yer almalarının kanıtı olarak, onların profesyonel askerlerin aksine işgal edilen topraklarda savaş kurallarına aykırı olarak gerçekleştirdikleri zulümler gösterilebilir (Hüseynov, 2020a).

Yapılan analizler sonrasında, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı sadece toprak talepleri ve işgal politikasıyla yetinmediği, bunun yanı sıra Azerbaycanlıları etnik temizliğe tabi tuttuğu ve soykırım gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Cenevre Sözleşmelerine tamamen aykırı olarak farklı bölgelerden getirilen Ermenileri Dağlık Karabağ'a yasadışı bir şekilde yerleştirerek demografik durumu kendi lehlerine değiştirme girişimi, etnik temizlik faaliyetlerinin açık bir örneğiydi. Ayrıca bölgede statükonun devam etmesi, sorunun çözüm sürecinin uzatılması, Ermeni devletinin yasadışı faaliyetleri için geniş fırsatlar yaratmakta, aynı zamanda bölgeye ilgi gösteren güçlerin çıkarlarına da hizmet etmekteydi.

4. Sorunun Çözüm Süreci: Barış Müzakereleri ve Jeopolitik Çıkarlar

Sorunun çözümü düşünüldüğü kadar kolay değildi. Çünkü işgalci ve ayrılıkçı Ermenistan çatışmaya doğrudan taraf olsa da aslında bu anlamda yalnız değildi.

Anlaşmazlığın ister barışçıl yollarla isterse de savaş yoluyla çözülmesinin uzun vadede imkânsızlığının nedeni, Ermenistan'ı ve ayrılıkçı güçleri destekleyen güçlerin varlığıydı. Bu güçler, Ermenileri silahlandırmak ve korumak suretiyle aynı zamanda bölgeye yönelik kendi jeopolitik çıkarlarını da gerçekleştirmiş oluyordular. Diğer bir deyişle, Rusya'nın çatışmayı bölgesel nüfuzunu sürdürmek için kullanma arzusu, birçok Batı ülkesinin Ermeni yanlısı tutumları ve çifte standartları sorunun çözümünün uzaması ve statükonun Ermenistan lehine sabit kalması sonucunu doğurmaktaydı. Dolayısıyla sorunun çözümü karmaşık olduğu kadar kolay da görünüyordu. Eğer Ermenistan Rusya'dan veya diğer ilgili güçlerden destek almamış olsaydı, Azerbaycan sorunu çözebilme gücüne sahipti. Ancak bahsedilen durumlar Azerbaycan'ın imkânlarını kısıtlamaktaydı.

Özellikle, çatışmanın ilk döneminin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin SSCB'den ayrılmasıyla aynı zamana denk geldiğine dikkat edilmelidir. Bu Azerbaycan'daki durumu daha da ağırlaştırmaktaydı. Bir yandan düşmanla savaş, diğer yandan ülkedeki askeri, politik ve ekonomik sorunlar, toplumsal gerilimler, iç çekişmeler ve ülkeyi uluslararası düzeyde tanıtmanın zorlukları söz konusuydu. Sorunun çözümü, ülke gerçeklerinin dünyaya aktarılması, uluslararası desteğin alınması, aynı zamanda ekonomik zorlukların aşılması açısından dış yardımın çekilmesi gibi konular ülke tanınmadan mümkün görünmekteydi.

Ülkeyi tanıtmanın en hızlı ve en etkili yolu, önemli uluslararası kuruluşlara üye olmaktı. 1992 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak BM, AGİT ve diğer kuruluşlara üye olmayı başardı. Bu girişimler sonucunda, 1992 yılı itibarıyla bu kuruluşların Karabağ sorunuyla yakından ilgilenmeye başladığı, ilgili karar ve tavsiyelerde buldukları görülmüştür. 1992-1993 yıllarının, keskin savaş durumuyla aynı döneme denk geldiği unutulmamalıdır. Bununla birlikte, Azerbaycan'ın iç siyasi gerilimleri askeri ve siyasi liderliğin birlikte hareket etmesini engellemekteydi. Çeşitli güçlerin çatışan çıkarları, Rusya ile Batı yanlısı, liberal ve muhafazakâr gruplar arasındaki siyasi çekişmeler ve iktidar mücadelesi, sorunun çözümü için düşünülen dış politikanın yürütülmesi sürecini olumsuz şekilde etkilemekteydi (Sultanov, 1995).

Kuşkusuz bu durum, yani ülkenin gerçeklerinin gerekli biçimde dünyaya aktarılmasındaki zorluklar dünya devletlerinin sorun karşısındaki pozisyonlarını belirlemede de etkili olmaktaydı. Azerbaycan diğer AGİT üye devletleri gibi sorunu Sınırların Dokunulmazlığına İlişkin Ortak Bildirge uyarınca çözmeye çalışsa da, kendisini uluslararası hukukun bir bileşeni haline getirememesi bazı zorluklar yaratmaktaydı.

Öte yandan öznel nedenler de söz konusuydu. Zengin hidrokarbon yataklarına ve ulaşım - iletişim olanaklarına sahip olan Azerbaycan'ın SSCB'den ayrılması, bağımsız bir devlet olma arzusu ve uluslararası hukukun yeni bir üyesi olarak konumunu

güçlendirme çabaları uluslararası güçler tarafından istenen bir durum değildi. Diğer bir deyişle, çatışmanın sürmesi ve çözümünün uzaması, Azerbaycan'ın kısa sürede güçlü bir devlet haline gelmesini engellemek için bu devletlerin elinde bir araç olarak değerlendirilmekteydi. Misal olarak Rusya ihtilafın barışçıl yollarla çözümünden yana olduğunu belirtmiş olsa da, pratikte tam tersi politikalar uyguladığı söylenebilir. Bu ve benzeri durumlar, çeşitli platformlarda yetkililer tarafından dile getirilmekteydi.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu, 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'nde de ciddi müzakerelere konu oldu. Aynı yılın 12 Ekim'inde Moskova'da Rusya Federasyonu ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşma, iki ülke arasındaki dostluk, işbirliği ve karşılıklı güvenlik alanındaki ortaklığın devamını amaçlamaktaydı. Farklı devletlerin ortak girişimiyle anlaşmazlığı çözmek için ortak adımlar atılmasına dair mutabakata varılmıştı.

Görüldüğü üzere, de-jure olarak pek çok devlet başkanı sorunun çözümü istikametinde gerekli adımların atılmasının zorunluluğunu ifade etmekte ve hatta anlaşmazlığın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve uluslararası hukuk çerçevesinde çözümüne ilişkin açıklamalar yapmaktaydı. Ancak de-facto olarak durum tamamen farklıydı. Pek çok durumda birçok Batı ülkesi, aynı zamanda Rusya Ermenistan'ı ve ayrılıkçı güçleri desteklemekte, onun askeri açıdan güçlenmesi için gerek ücretsiz olarak gerekse çeşitli kredilerle modern silahlar göndermekteydi.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan devletinin uluslararası arenada tanınmaması, dünya güçlerinin desteğinin alınmaması gibi durumlar Azerbaycan aleyhine kasıtlı bir tavır olduğu kadar, öte yandan yürütülen çalışmaların doğru şekilde organize edilememesinden de kaynaklanmaktaydı. Tam da bu sebeple, Batılı büyük güçleri temsil eden siyasetçiler ve üst düzey yetkililer, bölgedeki olaylar hakkında çoğu zaman objektif bilgilere sahip olamadıkları için Azerbaycan halkının kendi topraklarının korunması için verdiği mücadeleyi, Ermenilere karşı baskı uygulanması şeklinde algılamaktaydı. Aslında bu anlaşılabilir bir durumdu ve bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke için normal kabul edilebilirdi. Bu nedenle, her şeyden önce uluslararası görüşü dikkate almak, çeşitli etki sahibi uluslararası kuruluşların ve devletlerin desteğini kazanmak, her açıdan düşünülmüş bir diplomatik çalışma yürütme zorunluluğu oluşmuştu (Həsənov, 2005).

Durum değerlendirmesi yapan Azerbaycan hükümeti, 1992 yılından itibaren dış politika noktasında Dağlık Karabağ sorununun adil çözümü için devletlerin desteğini almaya odaklandı. Ancak gerek ülkedeki iç siyasi durum gerek ülke topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi gerekse Azerbaycanlıların anavatanlarından sürülmesi, ülkede ciddi bir karışıklık ve ekonomik krize neden olmuştu.

Bu karışıklık atlatıldıktan sonra dış politika alanında ilk olarak, Azerbaycan'a daha yakın ve dost olan ülkelerle ilişkilerin daha da geliştirilmesi hedefine yönelik çalışmalar yapılmış, bu doğrultuda Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlet olan kardeş Türkiye ile ilişkileri güçlendirmek ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda onun desteğinden istifade etmek temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşılmış, Türkiye Mart 1993'ten itibaren konuyla ilgili çalışmalar yapmaya başlamıştır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Bakü'ye gelmeden önce Rus mevkidaşı Andrei Kozyrev ile Moskova'da bir araya gelmiş ve soruna barışçıl bir çözüm mekanizmasının geliştirilmesine ilişkin her iki ülkenin tutumunu netleştirmeye çalışmıştır. Görüşmelerdeki ana talep ise, Ermeni birliklerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından çekilmesi idi (Hasanov, 2003: 39-54).

Bir sonraki aşamada ise dış politikayı organize etmek, ordu oluşturulması sürecini gerçekleştirmek ve diğer önemli çalışmaların yapılabilmesi için Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkesin sağlanması gerekmektedir. 12 Mayıs 1994 tarihinde Minsk Grubu arabuluculuğunda tarafların rızasıyla ateşkes kararı alındı.

1994 yılı itibarıyla Azerbaycan dış politikasının karşı karşıya olduğu başlıca konulardan biri, öncelikle ülkeyi tanıtmak ve dünya devletleriyle ilişkiler kurmaktır. Önceliğin Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulmak olduğu aşikârdır. Ancak ülkeyi tanıtmadan, gerçekleri anlatmadan, dünya kamuoyunun güvenini kazanmadan sorunun Azerbaycan lehine çözümünü beklemek doğru olmazdı. Özellikle de Ermeni lobisinin yıllardır yalanlarını dünyaya yaymayı, uluslararası aktörlerin siyasi elitinin pozisyonlarını değiştirmeyi, çıkarları doğrultusunda kararlar aldırılmayı başardığı da düşünülürse bu konu büyük önem arz etmekteydi. Bu koşullar altında uluslararası düzeyde genel kabul görmüş düşünceleri değiştirmek ve devletleri asıl gerçeklere ikna etmek kolay iş değildi. Özellikle Rusya ve İran'ın Batı yanlısı dış politikaya karşı hassaslığı, Ermenistan'ın toprak iddiaları ve Azerbaycan'ın uluslararası tecride maruz kaldığı düşünüldüğünde, Azerbaycan'ın dış politikasının ne tür zorlu koşullar altında yürütüldüğünü hayal etmek zor olmasa gerek.

Yıllar süren planlı ve tutarlı politikalar neticesinde Azerbaycan gerçekleri, haklı konumunu dünyaya anlatarak ilk olarak saldırganı destekleyen devletlerin bir kısmını tarafsız pozisyona getirebildi. Tarafsız ülkelerin ise belli oranda Azerbaycan'ın adil konumunu savunması başarılıydı. Böylece, Azerbaycan'la iyi ikili ilişkilere sahip ve onu savunan devletlerle birlikte Ermenistan'a farklı kanallardan baskı uygulanması için kapsamlı diplomatik ve siyasi çalışmalar gerçekleştirildi.

Dış politikada atılan önemli adımlardan biri de, sorunun çözümünün uluslararası kuruluşlar çerçevesinde tartışılması olmuştur. Bu tür sorunların çözümü konusunda uzmanlaşmış ve önemli avantajları olan BM ve AGİT gibi kuruluşlara üye olması Azerbaycan'a önemli imkânlar sağladı. Ülkenin bu önemli sorununun adı geçen

kuruluşlar bünyesinde tartışılması, önemli bildirgelerin imzalanması, kararların alınması sorunun çözümü yolunda atılmış önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) ve 884 (1993) sayılı kararlarında işgal durumuyla ilgili endişeler dile getirilmiş, askeri operasyonların durdurulması ve Ermeni ayrılıkçı birliklerinin işgal edilen topraklardan çekilmesi talep edilmiştir.

Ancak sorunun sonraki seyri sırasında BM'nin aldığı kararların uygulanması konusunda herhangi bir kararlı adım atmaması ve ilkeli duruş göstermemesi ona olan umutları yok etti. BM, tarafları barış görüşmelerine dâhil ederek ve bölgede tırmanan askeri gerilimi önlemeye çalışarak görevinin büyük ölçüde tamamladığını düşündü. Diğer bir deyişle, çatışmanın kökten çözümüyle ilgili olarak saldırgan herhangi bir yaptırım uygulanmaması, ilgili kararların uygulanmamasına yol açmıştır.

Sorunun çözümünde doğrudan yer alan 12 ülkenin katılımı ve Rusya, ABD ve Fransa'nın eş başkanlığında oluşturulmuş Minsk Grubu yaklaşık 30 yıldır faaliyet göstermektedir. AGİT'in imkânları saldırgan üzerinde etki kabiliyeti açısından önemli avantaja sahiptir. Bununla birlikte, örgütün temsilcileri sorunu çözmek için taraflar arasındaki müzakere sürecini geliştirmekle yetinmiş, çatışmanın barışçıl çözümü için belirli bir mekanizma oluşturmamış ve saldırganı cezalandırmamıştır.

Uluslararası örgütlerin ülkelerden oluştuğu ve aynı zamanda bu ülkelerin ulusal çıkarlarına göre hareket ettikleri göz önüne alındığında, bu tür sorunların çözümü genellikle imkânsız olmaktadır. Özellikle Hristiyan devletlerinin temsil edildiği ve Ermeni lobisinin hâkim olduğu Minsk Grubu çerçevesinde sorunun Azerbaycan lehine barışçıl bir çözümünün söz konusu olması çok da inandırıcı değildi. Bu bağlamda, AGİT çerçevesinde anlaşmazlığın çözümüne yönelik herhangi bir ilerleme kaydedilmeyeceği açıktı. AGİT eylem mekanizmasına uygun olarak anlaşmazlıkları uzlaşa ile çözdüğünden, Ermenistan'ın kendi rızası olmadan saldırgan ilan edilmesi mümkün değildi. AGİT'e üye olan 52 devletin her birinin veto hakkı olduğu göz önüne alındığında, bu devletlerin istedikleri karara itiraz etme ve eylemleri nedeniyle herhangi bir sorumluluk üstlenmememe imkânına sahip oldukları görülmektedir.

Görüldüğü üzere sorunların çözümü konusunda belirli deneyime sahip olan her iki örgüt, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik uyguladığı işgalcilik politikasına son vermek ve bölgede gerçek, kalıcı barışı sağlamak için yeterli imkâna sahiptirler. Ancak uluslararası güçlerin uluslararası hukuka ikili yaklaşımı veya uluslararası örgütler tarafından kabul edilen kararların uygulama mekanizmasına farklı yaklaşımlar sergilenmesi, Ermenistan gibi işgalci ve terörist bir devletin saldırgan ve ayrılıkçı faaliyetlerinin genişlemesi için uygun fırsatlar yarattığını belirtmemiz gerekiyor. Aynı zamanda bu örgütler tarafından alınan kararlarda uluslararası hukukun çok önemli ilkeleri

unutulmuş ve saldırıyı cezalandırmak için herhangi bir özel mekanizma tanımlanmamıştır. Sadece açıklamalar yapmakla yetinen bu kuruluşlar, sorunun çözümünü taraflara bırakmaktadırlar. Ancak sorunu çözmek için bir seçenek olarak savaşı dışlamakta ve bunun bölgenin güvenliği açısından ciddi sonuçlara yol açacağını vurgulamaktadırlar. Kuşkusuz böylesi bir konunun ve statükonun korunması, Azerbaycan'dan daha çok Ermenistan'ın çıkarlarına hizmet etmekte, onun işgalcilik ve ayrılıkçılık faaliyetlerinin genişletilmesi için elverişli koşullar yaratmaktaydı.

Böylesi bir durumda, barış görüşmelerinin sonuç vermediğini gören Azerbaycan'ın, uluslararası hukukun verdiği meşru müdafaa hakkını kullanarak egemenliğini yeniden sağlamak için saldırıya karşı askeri mücadelesine sonuna kadar devam etmekten başka çaresi kalmıyordu. Ermenistan'ın devam eden askeri saldırısı, provokasyonları ve yeni saldırı niyetleri Azerbaycan'ın sorunu savaş yoluyla çözmesini gerekli kıldı.

5. Sorunun Çözümünde Savaş Seçeneği

2016 yılının Nisan ayında Ermenistan'ın askeri provokasyonuna Azerbaycan tarafının karşı saldırısı çok etkili oldu. Azerbaycan ordusu hızlı bir saldırı ile düşmanın askeri teçhizatını ve insan gücünü yok ederek birçok stratejik yüksekliği ve yerleşim alanını kurtarmayı başardı. Ancak 4 gün süren savaşın devamı ve Azerbaycan ordusunun başarılı bir şekilde ilerlemesi Ermenistan'ı alarma geçirdi. Ermenistan hükümetinin isteği üzerine devreye giren Rusya, Azerbaycan tarafını savaşı durdurmaya çağırarak işgal altındaki toprakların tamamen kurtarılmasına izin vermedi. Rusya'nın olaylara müdahalesi, Azerbaycan'ın o tarihten itibaren egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tam olarak sağlayabilme fırsatını elinden almış oldu.

12 Temmuz 2020 tarihinde Ermeni silahlı kuvvetlerinin Tovuz bölgesinde gerçekleştirdiği provokasyonlar, sınır ihlalleri, sivillere ve orduya ateş açılması bölgenin güvenliğini baltalamaya yönelik bir girişimdi. Bu saldırılar esnasında Ermenistan topçuları tarafından Tovuz'un Dondar Kuşçu ve Ağdam köyleri de hedef alınmıştı ki bu Ermenilerin sivillere yönelik başka bir saldırıydı. Ancak bu provokasyonlara rağmen Ermenistan'ın dört yıl önce olduğu gibi Rusya tarafından himaye edilmesi, Rus siyasi elitlerinden destek görmesi, özellikle de büyük miktarlarda silahlarla temin edilmesi gibi durumlar kendisini güvende hissetmesi sonucunu doğurmaktaydı. Rusya bu politikayla Güney Kafkasya'daki konumunu korumaya ve Batı'nın enerji güvenliği üzerindeki etkisini göstermeye çalışmaktaydı.

Ermenistan'ın Azerbaycan ile Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik petrol boru hattını hedeflemesi ve onun güvenliğini zayıflatma girişimleri, Türkiye ve Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğine de bir tehdit oluşturmaktaydı.

2016 yılına kıyasla Türkiye'nin gerek uluslararası gerek bölgesel düzeyde etkisinin artması, askeri ve siyasi anlamda imkânlarının genişlemesi, Güney Kafkasya'da gelişen olaylara karşı aktif tavır alabilmesi için uygun koşulları oluşturdu. Azerbaycan ile birlikte Türkiye de Tovuz'daki olaylardan ciddi şekilde rahatsızlık duydu. Olayın hemen ardından Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan ordusunun mevzilerine düzenlediği saldırıyı kınayan açıklamalarda bulundu. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter üzerinden de Azerbaycan'ı destekleyen açıklamalar yaptı.

Türk devletinin en üst düzey siyasi yönetimi tarafından yapılan bu tür kararlı açıklamalar, devletin bölgedeki jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları düşünüldüğünde tamamen normal bir durumdu. Özellikle Türk yetkililerin Azerbaycan'ı her konuda desteklemeye hazır olduklarını ifade etmeleri, Türk birliklerinin bölgeye gelişi, ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirilmesi gibi durumlar Azerbaycan'ın pozisyonunu güçlendirmesi ve siyasi gücünü artırması açısından çok önemliydi. Bu adımlarla Türkiye sadece müttefiki Azerbaycan'ı desteklemekle kalmamış, bölgedeki çıkarlarını hiçbir şekilde tehlikeye atma niyetinde olmadığını da göstermiştir (Hüseynov, 2020b).

12 Ağustos 2020 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı'nın Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'la gerçekleştirdiği görüşmelerde konu hakkında daha geniş müzakereler yapılması Türkiye'nin bölgenin güvenliği ve istikrarının sağlanması konusundaki endişelerinin ne kadar ciddi olduğunu bir kez daha gösterdi. Kuşkusuz bu toplantılar ikili ilişkilerin daha da derinleşmesine, askeri-politik ilişkilerin gelişmesine, ortak askeri tatbikatlara ve askeri işbirliğinin güçlendirilmesine katkıda bulundu. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin artan etki kabiliyeti ve güçlenen uluslararası imajı ile gösterdiği askeri ve siyasi desteği, diğer siyasi güçleri Azerbaycan'a karşı düşüncelerini yeniden gözden geçirmeye zorladı.

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan ile temas hattında yeniden provokasyon gerçekleştirmesi ve askeri saldırıda bulunma girişimi ise, Azerbaycan tarafı için artık savaştan başka bir seçenek kalmadığını bir kez daha ortaya koydu. Barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması ve Ermeni tarafının ısrarları, savaş olasılığını zaten bir zorunluluk haline getirmişti. Yaklaşık 30 yıldır uluslararası alanda tanınan bağımsız bir devletin topraklarını işgal eden ve müzakere sürecini çeşitli bahanelerle uzatmaya veya askıya almaya çalışan Ermenistan'ın, çatışmayı yeniden canlandırmak ve bölgesel güvenliği baltalamak niyetinde olduğu anlaşılıyordu.

Buna karşılık, bölgesel barışın korunmasını isteyen Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak egemenlik haklarını kullanmak yoluyla devlet sınırlarını ve toprak bütünlüğünü savaş yoluyla eski haline getirmesi de kaçınılmaz görünüyordu. Ülkenin ordusunun gücü, aynı zamanda yüksek vatanseverlik ruhu taşıyan vatandaşlarının mücadele azmi bunu mümkün kılmaktaydı. Özellikle Türkiye'nin en üst düzey resmilerinin Azerbaycan'ı her açıdan destekleyen açıklamaları, bölgesel ve uluslararası düzeyde Azerbaycan'ın cesaretini güçlendirmiş, mücadele gücünü artırmıştır. Bu bakımdan Azerbaycan devleti durumu doğru bir şekilde değerlendirmiş ve silahlı kuvvetlere Başkomutanlık düzeyinde karşı saldırı operasyonları başlatma emri vermiştir. 44 günlük 2. Karabağ Savaşı, bir öncekinden farklı olarak bir vatan savaşı olarak tüm milletin dayanışmasına ve birliğine ivme kazandırdı. Düşmanın provokasyonunu önlemek için yapılan karşı saldırı operasyonları, Azerbaycan ordusunun neler yapabileceğini gösterdi. Azerbaycan ordusunun çevikliği, profesyonelliği ve yüksek savaş becerileri nedeniyle Ermenistan ciddi kayıplar yaşadı. Azerbaycan Ordusu'nun modern teknolojiyi kullanmak suretiyle gerçekleştirdiği kararlı mücadelesi, işgal altındaki yerleşim yerlerinin artarda işgalden kurtarılması, dünyaya onun gücünü bir kez daha kanıtladı.

Sonuçta 8 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan ordusu tarafından önce Şuşa şehrinin, ardından 72 yerleşim yeri ve önemli yüksekliklerin işgalden kurtarılması, savaşın kaderini belirledi ve zaferi sağlamış oldu. Böylelikle, 27 Eylül tarihinde Azerbaycan ordusunun Karabağ'da başlattığı başarılı karşı saldırı sonucunda 9 Kasım'a kadar 5 şehir, 4 yerleşim yeri ve 286 köy işgalden kurtarıldı. Cebrayıl şehri ve bu şehre bağlı 90 köy, Füzuli şehri ve ona bağlı 53 köy, Zengilan şehri ile ona bağlı Mincivan, Ağbend, Bartaz kasabaları ve şehrin 52 köyü, Hocavend şehrinin Hadrut kasabası ve 35 köyü, Terter şehrine bağlı 3 köy, Gubadlı şehri ve şehrin 41 köyü, Hocalı şehrine bağlı 9 köy, Şuşa şehri, Laçın şehrine bağlı 3 köy, Ağdere ve Murovdağ yönünde birkaç stratejik yükseklik, Zengilan'daki Bartaz, Sığırt, Şükürataz yükseklikleri ve 5 adsız yükseklik daha işgalden kurtarıldı.

Azerbaycan ordusunun cesareti ve yüksek savaş ruhu karşısında duruş gösteremeyen Ermenistan'ın askeri ve politik yönetimi, daha fazla zayıt vermemek için savaşı durdurmak zorunda kaldı. Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin 10 Kasım 2020 tarihinde Ermenistan ile Azerbaycan arasında devam eden savaşı sona erdiren ortak bir bildiriye imzalaması, modern Azerbaycan tarihinde büyük bir başarı olarak kabul edilebilir.

Bildirinin maddelerine göre;

– Kelbecer bölgesinin 15 Kasım 2020 tarihine kadar, Ağdam bölgesinin 20 Kasım 2020 tarihine kadar ve Laçın bölgesinin 1 Aralık 2020 tarihine kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edilmesi kararlaştırıldı. Dolayısıyla bu bildiriyle birlikte Ağdam, Kelbecer ve Laçın bölgelerinin barışçıl yollarla geri alınması süreci tamamlanmış oldu.

– Çatışmanın taraflarınca anlaşmanın uygulanmasının üzerindeki kontrolün etkinliğini artırmak amacıyla, Türkiye ve Rusya askerlerinin birlikte yer alacağı bir ateşkes izleme merkezi oluşturuldu ve 21 Şubat 2021 itibarıyla da faaliyetine başlamış oldu.

– Ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin gözetiminde Dağlık Karabağ topraklarına ve çevre bölgelere yeniden yerleştirilmesi süreci planlanmış oldu.

Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları restore edilmektedir. Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşlarının ve onların araçlarının her iki yönde herhangi bir engelle karşılaşmadan hareket edebilmesini sağlamak için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliği garanti edilmiştir. Ulaşım konusundaki kontrol, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin sınır muhafaza servisi tarafından yürütülmektedir. Tarafların mutabakatına esasen Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgelerini birbirine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşası sağlanacaktır.

Ortak bildirin hükümlerine göre, sınır bütünlüğünün ve egemenliğinin sağlanması, işgal güçlerinin Azerbaycan topraklarından çekilmesi, yerinden edilmişlerin Dağlık Karabağ ve çevre bölgelere yerleştirilmesi gibi konular Azerbaycan'ın Ermenistan üzerindeki tarihi zaferidir. Bu aynı zamanda Ermeni "mitinin" yok oluşunun, Ermenistan devletinin siyasi ve ekonomik çöküşünün de bir kanıtıydı.

Ancak bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, gelecekte halledilmesi gereken bazı noktalar da mevcuttur. Bildirin şartlarına göre, belirli bölgelerde daha önceden de burada yaşamış olan Ermenilerin kalması, Azerbaycan devletinin hoşgörülü tutumunun bir göstergesiydi. Ancak onların gelecekte ayrılıkçı eylemler gerçekleştirmemesi için sıkı bir kontrol mekanizmasının geliştirilmesi gerekmektedir. Bölgede konuşlanmış ve sürekli hamileri olan Rus barış güçlerine güvenerek olumsuz niyetler peşinde koşmalarına izin verilmemelidir. Bununla birlikte, Rus barış güçlerinin de kendilerine verilen yetki çerçevesinde faaliyet göstermesi bölgenin güvenliği ve ileride yaşanabilecek problemlerin önlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

6. Sonuç

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun görüldüğü gibi tarihi köklere dayanan çeşitli özellikleri vardır. Öncelikle, sorun Ermeni tarafının işgalinden ve ayrılıkçı faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak, jeopolitik çıkarlarını gözetmek açısından çatışmanın varlığının Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu korumaya hizmet ettiğine şüphe yoktur. Ancak Rusya'dan farklı olarak, çatışmanın çözümüyle ilgilenen Batı'nın uluslararası güçleri, bölgesel istikrar ve güvenliği sağlamaya çalışmaktadır. Çünkü Güney Kafkasya'nın ve özellikle Azerbaycan'ın zengin enerji kaynaklarının, coğrafi ortamının, ulaşım ve iletişim imkânlarının kullanılması Batı'nın ihtiyaçlarının karşılanması açısından çok önemlidir.

Ancak unutulmamalıdır ki, sorunun çözüm sürecinin uzamasının önemli nedenlerinden biri de, Batılı devletlerin sorunun taraflarından hangisinin yanında olması ve kimin çıkarlarını savunması ile ilgiliydi. Başka bir deyişle, saldırgan bir devlet olmasına rağmen Hıristiyanlık dinine mensup olan, lobisinin etki imkânlarından yararlanan Ermenistan'ın mı yoksa toprakları işgal edilen ve Batı'nın enerji güvenliği için büyük önem arz eden, ancak Müslüman bir devlet olan Azerbaycan'ın mı çıkarlarını korumak gerekiyordu. Kuşkusuz, Hıristiyan bağnazlığı ve Azerbaycan'ın artan gücü, Batı'nın Ermenistan'a verdiği desteği etkilemekteydi. Sonuç olarak bu durum, uzun süredir devam eden barış görüşmelerinin askıya alınmasını ve soruna askeri bir çözüm getirilmesini gerekli kıldı. Ancak Azerbaycan'ın savaş için aceleci davranmaması ve sabrı, bölgesel güvenliğin sağlanması konusunda tutumunu göstermekteydi. Ermenistan ise hamileri tarafından ücretsiz olarak, hediye şeklinde aldığı yüksek sayılı silahlara, askeri teçhizatlara ve büyük maddi kaynaklar harcayarak inşa ettiği tahkimatlara güvenerek Azerbaycan'ı askeri provokasyonlarla savaşa çekme niyeti taşımaktaydı. Hatta yenilmez bir ordu yarattığına, işgal ettiği topraklardan onu kimsenin çıkaramayacağına dair bir "efsane" bile yaratmıştı. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan'ın askeri ve politik yönetimi, medyayı kullanarak her zaman halkını bu efsaneye inandırmaya, onları rahatlatmaya çalışmıştır. Ancak Azerbaycan ordusu profesyonelliği ve modern savaş taktikleri ile yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur. Modern teknolojiler kullanarak düşmanın kaliteli, pahalı askeri teçhizatını ve insan gücünü isabetli bir şekilde imha etmesi, Ermenileri çok şaşkın ve çaresiz bir duruma sokmuştur.

Rusya'nın savaşa doğrudan müdahale etmemesi, tarafsızlığını sürdürmesi ve Türkiye'nin siyasi desteğinin, Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki haklı konumunu savunarak uluslararası güçlerin olası müdahalelerini etkisiz hale getirmesinin, Azerbaycan'ın hem askeri hem de siyasi açıdan kazanması için büyük bir fırsat yarattığı da unutulmamalıdır.

Üç liderin 10 Kasım 2020 tarihinde Ermenistan'ın teslim olmasının ardından imzaladığı ortak bildirin önemli maddelerinden biri olan, Rus barış gücünün Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridoru boyunca konuşlandırılması konusu ise

bölgede güvenliğin sağlanabilmesi açısından önemlidir. Yıllardır süren bu düşmanlığın yakın zamanda tamamen ortadan kalkacağını ve her şeyin normale döneceğini düşünmek ise yanlış olur. Bu açıdan bakıldığında, uluslararası pratiğe dayanarak, taraflar arasındaki ilişkilerin normale döneceği döneme kadar üçüncü bir tarafın askeri gücünün bölgede varlığı doğru kabul edilebilir.

Bununla birlikte, Rusya'nın ne derece tarafsız bir devlet olduğu tartışmaya açık bir konudur. Bu durum düşünüldüğünde, barış gücü olarak Rus birliklerinin bu görevi yerine getirmesi biraz rahatsızlık yaratmaktadır. Açıktır ki, Rusya savaş sırasında tarafsızlığını sürdürse de, bu onun bölgedeki jeopolitik çıkarlarını terk ettiği ve kontrol mekanizmasını tehlikeye atma niyetinde olduğu anlamına gelmez. Türkiye'nin sürece doğrudan katılımı, güç dengesinin sağlanması, Azerbaycan devletinin konumunu ve nüfuzunu sürdürmesi ve ilerleyen dönemde Ermenistan'ın olası provokasyonlarının önlenmesi açısından doğru adımdır. Bu durum aynı zamanda Azerbaycan'ın egemenliğine karşı herhangi bir olası Rus eyleminin önlenmesinde de önemli bir rol oynayabilir.

Belirtilmesi gereken diğer bir husus da Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırgan ve kışkırtıcı eylemlerinin kararlı bir şekilde bastırılmasının, dünyadaki birçok Ermeni yanlısı devletleri rahatsız ettiği gerçektir. Ermeni lobisinin etkisi altında bağımsız karar verme yetisini kaybeden birçok Avrupalı siyasi lider, talihsiz ve ülke çıkarlarıyla bağdaşmayan açıklamalarda bulundu. Bu tarz adımlarla siyasi güçlerini korumaya ve Hıristiyan dayanışması ortaya koymaya çalışırken, aslında devletlerinin ve halklarının ulusal çıkarlarına ve uluslararası hukuk normlarına zıt hareket etmiş oldular. Ancak Azerbaycan'ın uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde dünyaca kabul görmüş toprak bütünlüğünü sağlama yönündeki mücadelesine herhangi bir devletin sert tepki göstermemesi, yapılan talihsiz açıklamaların sonradan düzeltilmesi, Azerbaycan'ın diplomatik alandaki başarısı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. <https://president.az/articles/45923>
- Əliyev, İ. (1989). *Dağlıq Qarabağ: tarix, faktlar, hadisələr*. Bakı: Elm, s. 120.
- Əziz, B. (2008). *Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə usulları və nəticələri*. Bakı: Azər nəşr, 2008, s. 224.
- Fenomen. (2003). *Buraxılışa məsul: Fəzail Ağamalı*. Bakı: Ocaq, s. 264.

Hüseynov, R. (2020a). “Zakir Həsənovun Türkiyə səfərindən gözləntilər”., <https://mediapost.az/zakir-hesenovun-turkiye-seferinden-gozlentiler-ekspert-serhi> (E.T. 13.08.2020)

Hüseynov, R. (2020b). “Ermənistan terrorçuluğu, narkotransiti və qanunsuz silah alverini genişləndirir”., <https://mediapost.az/ermenistan-terrorculugu-narkotransiti-ve-qanunsuz-silah-alverini-genislendirir?fbclid=IwAR2Kp8nLvQV0xuYVHCbmE3JrXBH6Y3CZNKquzDmPIASr2fucNrJCuehAjPA> (E.T. 22.09.2020).

Hüseynov, R. Məmmədov, Ş. (2019). “Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasətinin mühüm tərəfləri”. *H.Əliyev adına AAHM-in Elmi əsərlər məcmuəsi*, № 2(33), s. 22-24.

“Xocalı soyqırımını bəşəriyyət tarixində ağır bir cinayət kimi qalacaq”. (27.02.1996). *Azərbaycan qəzeti*.

İsmayılov, F. (2001). “Dağlıq Qarabağ probleminin bəzi geosiyasi kökləri”. *Dircəliş -XXI əsr*, 4 (38), 80-86.;

Kəngərli, Q. (1992). *Erməni lobbisi və Azərbaycan faciəsi*. Bakı: Yazıçı, s. 276

Kərimova, S. (1995). *Çarizmin Azərbaycanı işğalında və müstəmləkəçilik siyasətində erməni siyasətbazlarının rolu*. Bakı: Azər nəşr, s. 191

Qarabağ: suallar və faktlar. (2002). Bakı: Qismət, s. 230

Qasimov, M. (1996). *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər)*. Bakı: Gənclik, s. 135

Mahmudov, Y., Şükürov, K. (2005). *Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər* (Azərbaycan, ingilis, fransız, ərəb, alman və rus dillərində). Bakı: Təhsil, s. 380.

Məmmədova, H. (2009). *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi*. Bakı: Elm, s. 360.

Məmmədli, A. (2005). *Ermənilərin gerçək tarixi*. Bakı: Elm, s. 436.

Memmedli, M. (2017). *Kendi kayıtları ışığında Rusya İmparatorluğunun Kafkasya'da iskan politikası*. I. Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya. Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler. Trabzon, KTÜ Yayınlar, s.444.

Memmedli, M. Memmedli, S. (2018). Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918). Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Bölgesel Araştırma Dergisi, 2 (2), 333-365 s.

Məmmədov, N. (2005). *Azərbaycanın Şuşa qəzası (1900-1917)*. Bakı: Nurlan, s. 169

- Məmmədova, H. (2003). *Xocalı: şəhidlər, şahidlər*. Bakı: Yeni nəşrlər evi, s. 197.
- Mustafa, N. (5.08.1993). “Ermənilər öz dövlətlərini yaratmaq üçün nə qədər rüşvət vermişlər”. *Yeni Azərbaycan qəzeti*.
- Mustafazadə T. (1998). “XVIII əsrdə Rusiya imperiyasının işğalçılıq siyasətində dini amillər”. *Altay dünyası*, s. 75-80.
- Nəsbizadə, N. (1996). *Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920)*. Bakı, s. 304.
- Ordubadi M.S. (2012). *Qanlı illər*. Bakı: Elm və təhsil, s. 118.
- Paşayev, A. (2001), *Köçürmə*. Bakı: Azərənəşr, 1995, s. 40.
- Paşayev A. (2001). “Ermənilərin ərazi iddiaları necə yaranmışdır?” *Dircəliş - XXI əsr*, № 41, s. 45-53.
- Paşayeva, E. (2004). *1801-1830-cu illərdə Rusiya, Türkiyə və İran münasibətində Azərbaycan problemi*. Bakı: Nurlan, s. 160.
- Rüstəmov, A. (1994). *Erməni tacavüzünün xronikası*. Bakı: Elm, s. 24.
- Sultanov, O. (1995). *80-ci illərin sonu, 90-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi mübarizə*. Bakı: ADPU nəşriyyatı, s. 140.
- Sultanov, Z. (1991). *Qarabağ gündəliyi*. Bakı: Azərənəşr, s. 67.
- Şükürov, K. (2006). *Türkmənçay – 1828: tarixi xronika*. Bakı: Çağloğlu, s. 188.
- Tariximizin faciəli sahifələri. Soyqırımı (Azərbaycan və ingilis dillərində)*. (2000), Bakı: MM, s. 46.
- Azerbajdžanskaja Respublika. Dokumenty i materialy. 1918-1920 gg.* (1998). Bakı: ЭЛМ, 616 с
- Алиев, И. (2003). *Лжеистория - попытка оправдать агрессию*. Баку: ЭЛМ
- Армяно-русские отношения. (1978). Сб. документов, т. 3, Ереван: АН Армян. ССР, 409 с.
- Исмайылов, М. (1996). *Правда об армянской агрессии*. Баку: Азернешр, 105 с.
- Кадымбеков, З. (1992). “Нейтрален ли 366-й полк в Степанакерте?” *Правда*, 24 февраля.
- Рзаев, К. (1997). *Правда и ложь о Карабахской войне*. Баку: Боз огуз, 253 с.
- Ротштейн, Ф. (1910). *Международные отношения в конце XIX века*. СПб. - М.,

Шопен, И. (1852). *Исторический памятник состояния армянской области в эпоху ее присоединения к Российской Империи*. СПб.: Типография Императорской Академии Наук.